

ॐ तत्सत् परमात्मने नमः

R. 1199

श्री देशी नाटक सभा

देश दीपक.

नाटकनां गा. ना. तथा दृ. क. सार.

रचयिता

शु. ओ. कवि, वैराटी.

MAY 1928

क 207

द्विपावी प्रसिद्ध करनारः—

गो. विहदास जेठाभाई शाह

का. श्री देशी नाटक सभा

—मास्तर थीयेटर—अमदावाड.

प्रत २०००

[मने १९२८]

अभिमत चार आना.

20035

મુંબઈમાં ૬૧ રવિવારે પ્રગટ થતું જનતાનું ગાડી.

વાર્ષિક લવાજમ
પોસ્ટેજ સાથે
ફ્રીયા ચાર

સાહિત્ય-સદી

જેમાં ગુજરાતના અગ્રણ્ય લેખકો તરીકે લખાતા
કવિતાઓ, નિબંધો અને દારવરસીક સ્કેચો, ડીટક
સમયાનુસાર સમાજ અને સાહિત્ય સંબંધી નિબંધો
આવતા ગદ્ય વિષયો, નોટક અને સ્ત્રીમાની જાણુ
છત્યાદિ રસીક અને રમુજ વિષયો તથા પુર આવાડીક.

દરેક ગુજરાતી જાણુનારે અવશ્ય વાંચવું જોઈ
જે તમે માહક નહોત તો આજે નામ નો

તૈયાર થાય છે બેટનું ?

મે માસની આખર સુધીમાં નામ નોંધાવ
અંકા તેમજ બેટના પુસ્તક પર હકક રહેશે.

કાર્યવાહકો
સાહિત્ય-સદી-ઓફીસ
ગીરગામ-મુંબઈ નં ૪

આજ
સાંમંદ
ધીકાંટારાહ
૨

અંથ સ્વામિત્વના સર્વહક પ્રસીધ કર
છે તેમની રજા શિવાય કોઈએ છાપ
વેચાવવું, બજાવવું, કે બજ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૦૩૬ તારીખ

પુસ્તકનું નામ દેશી નાટક સમાજ તથા

દેશ દીપક

વિષય

૩-૧૨-૬૦

❀ દેશ-દીપક. ❀

નાટકનાં ગાયનો તથા ટુંક સાર.

રચનાર.

કવિ જી. એ. વૈરાટી.

સ્વગૃહ સાક્ષર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાળ જવેરી મંથાપિત.

“શ્રી દેશી નાટક સમાજ” માટે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

હરગોવીંદદાસ જેઠાભાઈ શાહ.

માલિક:—શ્રી દેશી નાટક સમાજ.

માસ્તર થીએટર, ધીકાંટારોડ—અમદાવાદ.

૧૯૮૪.]

[સને ૧૯૨૮.

આવૃત્તિ ૪ થી.

પ્રત ૨૦૦૦

કીંમત રૂ. ૦-૪-૦

“દેશ દીપક.”

પ્રયોગનું વસ્તુ વિવેચન અને નમ્ર નિવેદન.

વિક્રમ સંવત ૧૪૩૯માં પ્રાતઃ સ્મરણીય સ્વદેશાનુરાગી સમ્રાટ
લાક્ષ્મીરાણા મેવાડના સિંહાસને ખીરાબા. તેમને ભાગ્યશાળી
ચંદ્રદેવ નામનો એક વીર પુત્ર પુત્ર પ્રગટયો અને ભારત
પ્રસિદ્ધ ભગવાન રામ તથા ગંગાકુમાર બીજમદેવની ક્ષાત્ર
પિતાના વાઙ્ય પાલન માટે ભવ્ય સામ્રાજ્યના સ્વાર્થને સામાન્ય
વસ્તુની માફક વિસારી દઈ પિતૃભક્તિનું અને માતૃભક્તિનું જ્વલંત
હિદાયરણુ આપે. આ લોક ને પરલોકનું કલ્યાણ સાધી અમર
કીર્તિ કરી ગયો. તે દેશ દીપક મહાવીર ચંદ્રદેવની મહાનુશીલ ગાથા
એજ આજના પ્રયોગનું વસ્તુ છે.

લાક્ષ્મીરાણાએ સિંહાસનરૂઢ થયા પછી પ્રખર પરાક્રમ
વડે મેરાડથી વિદ્રોહી અનેકા મેરવાડા, વિરાટમઢ, વિદને
જાવડા વગેરે રાજ્યો જીતી લીધાં અને ખીલજી સર, અજાઉદીનના
આક્રમણથી નાંદ ચમેલી મેવાડને પુનઃનિર્મિત કરી.
વિપુલ સંપત્તિ ખરચી વીરજીમ મેવાડ અમરાપુરી સમી
ને મનોહર બનાવી એટલુંજ નહીં પણ “વિદનેર” નામક
પાસે દીલ્હીના લોદીવંશના આક્રમણને સત્ક્રમડ હાર ખવરાવી
વંશની કીર્તિધ્વજ સમગ્ર ભારત વર્ષમાં પ્રસરાવી. આ મહાપ્ર
લાક્ષ્મીરાણાનો પાંદવી પુત્ર ચંદ્રદેવ તેજ આજના પ્રયોગનો મહા-
દેશ દીપક ચંદ્રદેવનો વંશજો ચંદાવત અટકથી આજના

મનું મુખ્ય નિવાસ સ્થાન સાલુંબા છે. મેવાડ સામ્રાજ્યમાં
 લુમ્બા સરદારોનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય છે. દેશદીપક ચંદ્રદેવના
 જો ચંદાવત (સાલુંબા) વીરોએ મેવાડ રાષ્ટ્રના કટ્યાણ કાર્ય
 ટ અવિરલ આત્મભોગ આપી સંસાર પટપર સિસોદિયા રાજપુતોની
 જ્વલંત કીર્તિ આજ પર્વત ટકાવી રાખી છે. આજ પણ દેશદીપક
 ચંદ્રનો વીરવંશજ સલુંબરની સ્વતંત્ર ગાદીને શોભાવી રહ્યો છે.

લાખારાણાના અનેક સંતાનો પૈકી રામ અને લક્ષ્મણ સરખા
 મશસ્વી જો પુત્રો આ પ્રયોગના અધિષ્ઠાતા છે. કર્નલ ટોડરૂત રાજ
 સ્થાનના ગુજરાતી ગ્રંથ પહેલાના પૃષ્ઠ ૬૬ થી ૮૦ સુધીમાં આ
 પ્રયોગને લગતી તમામ ઐતિહાસિક ઘટના વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલી
 છે. ગુજરાતી જાણનારો હરકોઈ ગુજરાતી બંધુ આ ઇતિહાસથી
 ભાગ્યેજ અગાત હશે જેથી ઐતિહાસિક પરિચય આથી વિશેષ આપ-
 વાની અગત્ય નથી.

અનાદિકાળથી સ્ત્રીજાતિ રાજપુતોના હૃદયમાં આરાધ્ય દેવીની
 પેઠે પૂજાય છે. જો એ આરાધ્ય દેવીનું જાણે અજાણે યા મશ્કરીમાં
 પણ અપમાન થાય અગર એ દેવીના સન્માન કે શિષ્ટાચારમાં લેણ
 પણ ખામી આવી જાય તો તેજસ્વી રાજપુતોની સમશેરો ફિરતી
 સરિતાઓ વહાવ્યા વિના કદીપણ શાન્ત ન થાય. એવીજ એક
 વિચિત્ર ઘટનાપર આ પ્રયોગનો જન્મ છે.

મારવાડમાં આવેલા મદોરના રાઠોડ રાજા રણુમલને અહીં
 રૂપવતી કૃષ્ણા નામની એક પરમ સુંદર કુમારી હતી. સમગ્ર રાજ
 સ્થાનમાં એ રૂપસુંદરીનો સ્વામી થવાને એક પણ યોગ્યવ્યક્તિ રણુ
 મલને સંપાદન ન થવાથી સુવરાજ રાંધની તેજસ્વીતા તરફ તેનું

ધ્યાન ખેંચાયું અને કાઠપણુ બોગે કાઠપણુ જહેમતે ચંદ્રદેવ સાથેજ
તેણીનું વેવીશાળ નકકી કરવાના હેતુથી રાજપુરોહિત સાથે લાખારાણા
સમક્ષ લગ્નનું શ્રીફળ રણુમલે મોકલાવ્યું, એક વિવક્ષણ પ્રભાતે
મદીરનો પુરોહીત લગ્નના શ્રીફળ સાથે લાખારાણાની હજુરમાં રજુ
થયો યુવરાજ ચદ્રને યોગ્ય ચંદ્રિકા સમાન કન્યા મળવાથી
અને આ લગ્નથી મેવાડ જેવાં બે સમાન બળશાળી
રાજ્યોનો રનેહેસાંબંધ તથા મૈત્રીભાવ અખંડ જળવાય એ પવિત્ર
ભાવનાથી લાખારાજ યુવરાજ ચંદ્રદેવની સંમતિની શરતે આ લગ્ન
મંજુર કરેછે પરંતુ શંકાશીલ સ્વભાવના અધીરા પુરોહીતની ઈંઠિતા
વળ અને લાખારાણાએ તેને શાંત કરતાં ઉચ્ચારેલા સહજ હાંસીના
શબ્દોથી આ પ્રસંગ અત્યંત વિકટ સ્વરૂપ છે જેના પરી-
ણામે ચંદ્ર જેવા ભકિતમાન યુવક સામે સ્વ જ્ઞાત પ્રત્યેના સન્માન
અને શિષ્ટાચારનો એક ગંભીર સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પવિત્ર
દેશમાં સ્ત્રીજાતિને આજ પર્યંત એક દેવી તરીકે માનવામાં આવી
છે અને તેના સન્માન તથા રક્ષાને માટે ભારતવર્ષે હજારો વાર
લોહીની નદીઓ રેલાવી છે એક આર્યનારીને મસ્કરીમાં પણ એક
પુરૂષ સ્વીકારે અને પછી તે સ્ત્રીજાતિ દ્વારે જવા પામે તે બનાવ ભારત
વર્ષને માટે હજી પણ કલંકરૂપ છે. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને
ષ્ટાચારને માટે ગૌરવ ધરાવતા આ દેશમાં એક આર્યસન્નારીનું
'મત્સ અપમાન એ શબ્દજ ધરણાકારકને નામો ધીરૂપ છે. અને
'વની આર્ય સંસ્કૃતિને સાચો આર્ય હોય તેજ પિછાણી શકે
'આની રચનારી મીસ મેયો જેવા માયાળી માનવી આ
મમજે.

ધર્મથી ચાલતાં સળગી ગયેલો સંસાર ફરીથી સરખાવી શકાય પરંતુ ધર્મ ચુક્યા તો અમરાપુરીસમી અમર ભૂમિ પણ આપોઆપ સળગી જાય. એ વાત ચંદ્ર દેવ જેવા ક્ષત્રી પુત્રને તો ગર્ભમાંથીજ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. ધર્મનિષ્ઠ યુવરાજ ચંદ્ર પિતા લાખા રાજના પુષ્કળ પ્રલોભન અને સમજાવટ છતાં પિતાના મુશ્કેરીમાં બોલાયલા શબ્દોને પણ સિદ્ધ કરવા માટે કટિબંધ થાય છે. અને મંદોર કુમારી કૃષ્ણાના ચિત્રપટને “આતા માતા” એ શબ્દોથી માનસિક નમન કરી સિંહાસનના ભોગે પણ પિતા લાખારાજ સાથેજ તેનાં લગ્ન કરવા બિ,મપ્રતિજ્ઞાથી મંધાય છે. ત્યાંથી આજના પ્રયોગના પ્રાથમીક દર્શનની શરૂઆત થાય છે.

માતૃ દેવો ભવ । પિતૃ દેવો ભવ । એ મદાન દુનને માનનારી આ દેવતાષ્ટ ભૂમિમાં છેલ્લા અસહકારના યુગે દેશના લુપ્ત વર્ણમાંથી જ્યારે માતાપિતાદિક વડીલો પ્રત્યેના પુણ્યભાવ પ્રતિ દંભક શિથિલતાનો સમય દેખાયો તેજ સમયપર રામ અને લીળમના લગ્ન આદર્શવાળા આ પ્રયોગનો જન્મ થયો હતો. પરંતુ—“પુરૂ ન પડે નાયજી તમારી દુખા વિના, સાત સાધુ ત્યારે તેર તુટે”—એ લોકત નરસિંહ વાક્યાનુસાર, લાંબા સમયનું સ્વપ્ન ભોગવી મહુમ સાક્ષર રત્ન શ્રી ગણાભાષ ધોળસાણની પવિત્ર રંગભૂમિ માટે ઋણાનું ચંચળ યોગે નિર્માણ થયેલો આ નાટક સંવત ૧૯૮૨ ના આશ્વિન માસમાં આજ રંગભૂમિપર સ્થાપિત થયેલો પરંતુ માણીકની મંગલ મહત્વાકાંક્ષા વા વિધાત્રીની વિચિત્ર ઈચ્છાથી આ પ્રયોગને માટે આજપર્યંત નિવાસ નિર્માણ થયો હતો, પરિણામ એ આજુ ઈ પ્રયોગના

સારામાં સારાં બે સીનોના તત્વો અન્યત્ર જળવાઈ ગયાં. જેથી તા. ૨૫-૧૨-૨૫ ને રોજ પુર્ણ થયેલો પ્રયોગ મારે તા. ૨૭-૧૦ ૨૭ થી પુનઃ ઉચ્છાવવો પડ્યો અને ફેટલી તિત્ર કાળજીથી જળવો રાખેલા પ્રયોગના ઐતિહાસિક સ્વરૂપમાં પણ સ્હેજસાજ પરિવર્તન કરવું પડ્યું છતાં પણ બની શકતા શક્ય પ્રયાસે ઇતિહાસ સચવાય પાત્રે તે સમાન્યાય મળી જાય અને ક્યાંકપણ અન્યત્રની છાયા સરખી પણ ન ધુસી જાય, એ બધી બાબુ મેં બનતાં સુધી જળવી રાખા છે.

આ પ્રયોગની કનિતાઓકવિશ્રી રઘુનાથની રચેલી છે. તે સાથે મારા

દારચિત પ્રેક્ષક બંધુઓને ચાહો એક વાતરજી કરવાની રજા લઉં છું ક્યા પ્રયોગ પણ વહનની પતિના માફકજ સ્ટેજ કરવામાં આવ્યો છે.

દેશ-દીપક ચંદ્રદેવતી ॥ માતૃ દેવો ભવ પિતૃ દેવો ભવ ॥
એ એકજ ધર્મનિષ્ઠાને અંગે લેવાયેલી પ્રતિજ્ઞાના પાત્રન ઉપરાંત આ પ્રયોગ હિંદુ સમાજની બે મહત્વની બાબુઓ રજૂ કરે છે.

એક આર્ય રમણી જીલેયુકે પણ પોતાના સાસરામાં પિયરિયાંના કાયમીપગ પેમારો થવા દઈ તેમની અધમ લાલસાઓ પર જાણે અજાણે પણ આંખ મિંચામણાં કરતાં પોતે કેવો કફોડી હાલતમાં ઉતરી પડે છે એ વાત કૃષ્ણાદેવીની કૃષ્ણ કથા સ્પષ્ટ બતાવી દે છે અને હિંદુ સમાજનાં હજારો ઘરોમાં આજ કાલ હજારો કૃષ્ણાઓ પિયરિયાંના પ્રખર જુલ્મોપર આકાશને પણ કંપાવે તેવા આત્મ-તાદેથી રડી રહી છે.

ખીન્ને સવાલ આજકાલ આખા દેશમાં હાહાકાર મચાવી રહેલા વૃદ્ધ લગ્નનો છે. આજથી પાંચસો વર્ષ પૂરના લાખારાજના સમયમાં કદાચ એ વસ્તુ આટલે દરજ્જે દેશ વ્યાપી નહિં બની હોય એમ કહી માની લઇએ તો પણ આયારે તો વૃદ્ધ લગ્નની વિષમ જવાબા-ઓથી હિંદુ સમાજ સળગી રહ્યો છે. આખા એશિયા ખંડમાં કે સરી સમાન શુરોને કીર્તિમાન ગણાતો લાખારાજ પણ વૃદ્ધ લગ્નની વેદનામાં એવો પીસાઇ બન્યો છે કે તેની વૃદ્ધલગ્ન પછીની પાછલી કલેષિન હાલત જોનારાઓ એમજ પોદારી ઉઠે કે કે--" નષ્ટપ્રાય થયેલી મેવાડને નવજીવન આપનારો મહા શુરો પરાક્રમી સુલતા શીરોમળી લાખારાજ આજ હતો કે ખીન્ને કાષ્ટ ?

એક સમર્થ સિંહાસનના સ્વામીને પણ વૃદ્ધ લગ્ને આ સ્થિતિમાં નાખી દીધો તો સામાન્ય માનવીની કેવી કંડણ હાલત બને ! લાખારાજ ચંદ્રને પ્રતિજ્ઞાથી પાછો વાળવા જતાં સમગ્રરે છે કે બેટા ! હું રાજ છું હું પોતેજ ઉઠીને આવું વૃદ્ધ લગ્નનું અધમ પગલું ભરું તો પછી પ્રજાની શી હાલત થશે.

એક વખત એ ચેપી રોગ આ વીર્યવંત દેશમાં પેસી બેસે તો પછી શું થશે ! તે તું જાણે છે ! તેના જવાબમાં કપિલા કહે છે કે -

પછી હિંદુ સમાજ સેકડો વૃદ્ધો પરણવાના

હજારો નારીઓના જીગરથી નિશ્વાસ ખરવાના

અને નારી તણા નિશ્વાસથી તો નાશ થાવાનો

વીરોનો દેશ આ વિખ્યાતતે નામદ થાવાનો

વૃદ્ધ વીવાહ આ દેશમાં પ્રપ્રરતાં દેશનાં બાલ સા. બેકાલ બનશે વર્ણ સંકર પ્રજા પ્રકટશે દેશમાં વીરતા વહી જશે ભીડતા રહી જશે તે પછી વૃદ્ધ વિધવા તણાં જનમશે સેંટરો ગર્ભ ને બાલ હત્યા થશે બાલ વિધવા તણા શાપ સંતાપથી નષ્ટ ભૂમી થશે કુટ બહુ પ્રગટશે અને કપિલાના જે શબ્દો આજે સાચા હયાં છે.

હિંદુ સમાજમાં વૃદ્ધોનાં લગ્નથી વિનાશના મૃત્યુ ઘંટ લાગી રહ્યા છે પરિણામ શું આવશે તે તો પરમાત્મા જાણે લગવાન ભારતના વૃદ્ધોને વૃદ્ધ લગ્નના વિનાશકારી તત્વથી પાછા ફરવાને સન્મતિ આપે અને આર્યવર્તની આર્ય સનારીઓના સન્માન તથા શિષ્ટાચાર માટે જીવનના અભિધાન દેનારા દેશ દીપક ચંદ્રેવ જેવા પરાક્રમીને પવિત્ર સંતાનો પરમાત્મા ભારતના અત્યેક પિતાને આપે. એજ મારી મંગલ કામના પરબલ પરમાત્માન પ્રાણોન્માવનું કલ્યાણ કરે.

ભાંગવાડી,
પ્રિન્સેસ થીએટર
સંવત ૧૯૮૪ ના પોષ
સુદી ૧ રવીવાર.

કવિ જૈરિશંકર આશારામ વૈરાટી
શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મુખ્યાર્થ.

પુરુષ પાત્રો

લાખારાજા—મેવાડના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહા પ્રતાપી મહારાજા
અંદેવ (અંદ) —લાખારાજાનો પાટવી કુમાર સાલુમ્બાવીરનો આદી
પુરુષ ચીતોડનો પહેલોજ અંદાવત સરદાર.

રઘુદેવ—લાખારાજાનો દ્વિતીય કુમાર,

મુકુન્દદેવ—લાખારાજાનો ત્રીજો કુમાર મેવાડનો આખારાજા.

પૂરણમલ—મેવાડનો પરાક્રમી પટાવત.

રણુમલ—મંદોરનો રાડોડ રાજવી.

સુરજમલ—રાજા રણુમલનો સલાહકાર સરદાર

તીરમલ—માંડુરાજ્ય સામે રીસાયલો ચાલિત્યમાન બહારવટિયો.

કિશોર—અંટકા પિતા પૂરણમલનો છેલ્લો વીર બાલક

અક્કલમલ—અક્કલહીલ જાગીરદારનો નાદર નસુનો.

અંદનમલ—અક્કલમલનો કામદાર.

મોતીયામાળા—રાણી કસ્તૂરીનો ખાસ કામદાર.

સ્ત્રી પાત્રો

કૃષ્ણાકુમારી—મંદોરની રાજકુમારી મેવાડની રાજેશ્વરી

કંપિલા—મેવાડની રાજધાની,

કાલિન્દી—આન્હુ રાજ્યની જવામદ મહારાણી.

કિશોરી—પૂરણમલની આદર્શ કન્યા કુમાર રઘુદેવની હૃદયેશ્વરી,

કસ્તૂરી—હાનાં રાજવાડામાં રખડનારી છોકલી નારી,

કેસર—રાજા અક્કલમલની નિર્દોષ કુમારી,

શ્રી. ૧।

“દેશ-દીપક” નાટકનો સંક્ષિપ્ત સાર.

અંક ૧ લો.

સુત્રધારની નાન્દી પ્રાર્થના અને બાળાઓ દ્વારા વસ્તુ વિવરણ.

પ્રવેશ ૧ લો-મેવાડનો મહાન (ગજ) રાજ દરબાર-વીરતાની વિરાટ પ્રતિભાથી દીપી રહેલા મેવાડના બચ્ચ દરબારમાં યુવરાજ ચંદને માટે મંદોરની રાજ કન્યા કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનું શ્રીફળ લઈ મંદોરનો રાજપુરોહિત પ્રવેશ છે.

લાખારાજથી તેને શાન્ત કરતાં મહજ હાંસીના શબ્દો બોલાઈ જવાય છે. સમગ્ર રાજસભામાં તે હાસ્ય જ્વનિ પ્રસરી જાય છે તેટલામાં તે હાંસીમાં વસી રહેલા બાવી બચ્ચનું બાન કરાવતી રાજધાત્રી કપિલા દાખલ થાય છે. લાખારાજથી પોતાની ભુત્ર સમજાય છે. દરમ્યાન યુવરાજ ચંદ આવી પહોંચે છે. અને સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે પિતાએ મશ્કરીમાં પણ જેને પોતાની ગણી તે સન્નારી આજથી મારી પૂજને યોગ્ય ઠરી.-પુત્રની પ્રતિજ્ઞા સામે લાખારાજ લાચાર બને છે. અને ચંદની પ્રતિજ્ઞાથી પરવશ બનેલા પુરોહિત લગ્નનું શ્રીફળ રાણાજીના હસ્તમાં સમર્પણ કરે છે.

પ્રવેશ ૨ જો-મંદોરનું રાજ ઉપવન-મંદોરની રાજકુમારી કૃષ્ણાદેવીને કાષ્ટ વૃદ્ધ સ્વામી સાથે પરણવાનું સ્વપ્ન આવવાથી નિર્દોષ બાળા બાવી બચ્ચી ડરી રહી છે તેની સહયરી તેને સમજાવી શાન્ત કરી રહી છે તેટલામાંજ તેણીને સ્વપ્નની વાત સત્ય મયાના સમાચાર મળતાં આકંદ કરે છે. રાજ રણુમલ તેને આગવા-

સન દે છે. દરમ્યાન સરદાર સુરજમલ આવી પહોંચી આ લગ્નને રાજ્ય લોભના રૂપમાં પલટાવી નાંખે છે. રાજા રણુમલની રાજ્ય-લોભી રાક્ષસવૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. જેના પરિણામે ઉંધુ મારી આવેલા પુરોહિતને જાગીર મળી જાય છે. અને રાજા રણુમલ કન્યાને લઈ સંપુર્ણ લસ્કરી બળ ને દમામ સાથે મેવાડને માર્ગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૩ જો.—અકકલગઢનું અકકલમાંદર—રાજા રણુમલ તરફથી મળેલી અકકલગઢની જાગીર સંભાળવા રાજપુરોહિત હાજર થાય છે. હાંદગીલર લિક્ષાન્દેહી કરનાર પુરોહિતનું બેજું અકકમાંત રાજ પ્રાપ્તિથી ચસકી જાય છે. અને “પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા” ના રાજ્યનું મંગળાચરણ થાય છે.

પ્રવેશ ૪ થો—મેવાડનો મયુરબાગ—સંજોગના ભોગ અનેલા લાખારાણા ચીરાતે હૈયે લગ્ન મંડપમાં હાજર થાય છે. રાજાવારી કપિલા તેમને આનંદમાં રહેવા વિનવે છે તેનો જવાબ લાખારાજ એ આપે છે કે—“કપિલા ! બાસઠ વરસના આ બુઢાના લગ્નમાં આનંદ ક્યાંથી હોય જેનાં પરણવા લાયક જુવાન બાગકો કુંવારા ફરે છે તે બુઢા આપને લગ્નના બાજીપર બેસતાં આનંદ શાનો હોય ? બરાબર આજ સમયે રાજા રણુમલ આવી પહોંચે છે અને બરાબર રંગ જામેલો જોઈ દાવ ફેંક છે કે—આ વૃદ્ધ લગ્ન ક્યારે કરી શકાય કે મારી કૃષ્ણાને થનાર સંતાનજ મેવાડનો રાજા થાય એવી મને કબુલાત અપાય !” પિતાના આત્માની શાન્તિ અને પોતાની પ્રતિષ્ઠાના પાલન માટે કર્મવીર ચંદ યુવરાજ પદપરથી પોતાનો હક્ક ઉઠાવે છે. અને પિતાના ચરણપર હસ્ત મુકી સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે—

જીવનમાં ધર્મની ધુન જાગી અને કર્મ નિષ્કામની લગન લાગી,
આજ આ અંમના રોમ રોમે પિતા આપની ભક્તિની હાક વાગી.
આપ આજા કરો ક્ષીઘ હું સંચર અનળની જ્વાળામાં વસ્ત્ર ભગવાં ધર,
સ્વાર્થ સામ્રાજ્યમાં લેશ પણ છે નહીં તો પછી રાજ કે તાજને શું કરું.

ચંદના એ ઉદાર ઉદ્દાર અને પ્રચંડ પિતૃભક્તિ સામે રાણાજી
હારી જાયછે રણમલને પણ પોતાની ધારણા સફળ થવાથી આનંદ
થાયછે અને કૃષ્ણાકુમારી તથા લાખારાણાના હસ્ત મેળાપ થાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો--સરદાર પુરણમલનો પ્રાસાદ-કિશોરી અને
તેની સહચરી વચ્ચે વૃદ્ધ પતિનો પ્રેમ વધારે સારો કે જીવાન સ્વા-
મીનો પ્રેમ સારો? તે સંબંધી વાદવિવાદ તથા રઘુદેવ અને કિશોરી
વચ્ચે પ્રણયાનુરાગ બાદ સરદાર સુરજમલ આવેછે અને રાજમાતાના
જોટા બહાના હેઠળ નીચે પુરણમલને પોતાના પક્ષમાં લેવા લલચાવે
છે. પુરણમલ તેને તિરસ્કાર પૂર્વક પાછો વળાવે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો--અક્કલમલનો મહેલ-વૃદ્ધ પિતા અને નવયુવાન
નકટ માતાનો ખુલ્લો શગાર જોતી યોવનને કિનારે ડગ ભરતી કુમારી
કેમર કામદાહથી ઝુરે છે અને આખરે કામદારનેજ પોતાનો ભાવી
ભરથાર બનાવવાની પેશી કરે છે. ખાલા અજ્ઞનાથી અકળાયેલો
ઉલ્લુ રાજા રૈયતપર ચાંદલાવેરો નાંખે છે અને દસ્તુરી તેના અજ્ઞ-
નાપર કાતર ચલાવવા માટે મેત્રીયા માળીને લુંચ્યાઈથી રાણી કામ-
દારની નોકરીમાં રાખે છે.

પ્રવેશ ૭ મો--મેવાડના કિલ્લાની અંદરનું ખાનગી

સભા જીવન.

કૃષ્ણાકુમારીનાં લગ્ન પછી મેવાડના રાજ્યમાં એ પક્ષ પડી ગયા
છે મેવાડ પક્ષવાળાઓ હરકોઈ રીતે યુવરાજ ચંદનેજ ગાદીએ બેઠેલો.

એવા માગે છે, જ્યારે મંદોરપક્ષવાળા મુકુલના રાજ્યભિષેકને માટે રાણાજી પર દયાણુ કરવાનું જોડવી રહ્યા છે.

એવામાં ગયાજીના તિર્થસ્થાનને વિધર્મી શત્રુઓના હક્કારથી ખંચાળી નિર્ભય કરવા માટે એકેત્ર થયેલા આર્યાવતના નરેન્દ્ર મંડ-
ળનો દુત લાખારાણાને ધર્મ યુદ્ધમાં આમંત્રણ આપવા આવે છે
સંન્યાસ લેવાનો ઇરાદો અફળ ગયો તો અનાયાસે આવી મળેલા
ધર્મના સંપ્રાંય પર પુણ્યક્ષેત્રમાં પ્રાણુ આપી વૃદ્ધ લગ્નના પાપનું પ્રાય-
શ્ચિત કરવાની તિવ્ર ઇચ્છાથી રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી
કરે છે, તેજ પળે—“રાણાજી! ગયાજીના યુદ્ધમાં જતા પહેલાં અંદરના
દુશ્મનો નિર્ભય કરતા જાઓ. મારા મુકુલને ચંદના વચન મુજબ
રાજા રાણાભિષેક કરીને પછી જાઓ.” એ માગણી કરતો મક્કમ પગલે
રજામ હ રજા થાય છે. મેવાડપક્ષ અને મંદોરપક્ષ વચ્ચે રાજગાદીના
મવાલની ભીક્ષુ સમસ્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ ત્યાંજ ચંદ
પોતાની પ્રતિજ્ઞા યાદી આપે છે — ચંદની માગણીથી
અહાંડના સામ્રાજ્યને પણ બંધુપ્રેમ સામે તુચ્છ ગણનારો
રઘુદેવ પોતાનો હુકમ પણ રાજગાદીપરથી ઉઠાવી લે છે— ગંગાકુમાર
બીજમ સરખો ભડકીર ચંદ રાણાજી કપિલા અને મેવાડ પક્ષના આ-
કંદને જ ગણકારતાં પ્રતિજ્ઞાપરજ મક્કમ રહે છે અને પોતાના નાના
ભાઈ મુકુલદેવને છાતીપર બેસાડી રાજ્યસ્થાપના સમક્ષ લઈ આવે છે.
સ્વહસ્તે તેના મસ્તક પર છત્ર અને તાજ ધરવી મહારાણા મુકુલનો
જય ગજવે છે.

સીન દ્રાન્સકંર.

સ્થળ—ગયાજીનું તિર્થસ્થાન—સાંસારિક જંદગીથી મુક્તિનો
હેલો આસ લઈ છુટેલા રાણાજી ચંદને આંતરિક આશીષ દેતા

રહુદેવને સાથે લઇ ગયાજીના ધર્મ યુદ્ધમાં સીધાવે છે. અન્નભો પશુ
ચંદ જેવા પવિત્ર પુત્રને અપાયલા અન્યાયના મહા પાપનું પ્રાપ્તિ
કરવાજ ગયાજીમાં ગયા હોય તેમ ગયા ક્ષેત્રને શત્રુના ત્રાસમાંથી
સદાને માટે મુક્ત કરી સ્વર્ગ ધામે સંચરે છે ॥ સ્વધર્મે નિધન શ્રેય.
એ ગીતા વાક્ય સિદ્ધ કરનાર રાણાજીના પુણ્યશાળી પ્રાણના સન્મા-
નને માટે સાક્ષત પરમાત્મન પ્રગટ થાય છે દરેક ધર્મના દરેક કોમના
માનવધુઓને પોતાના ધર્મને ખાતર પ્રાણાર્પણ કરવાનો જીસ્સો
પ્રગટી આવે તેવા પ્રયંત્ર દ્રશ્ય વચ્ચે પરમાત્મન રાણાજીને પોતાના
ધામમાં સન્માન પૂર્વક લઇ જાય છે. સાયુલ્લય રૂપિત
—અંક ૧ લો સમાપ્ત.—

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો—સ્થળ—રાજેશ્વરી કૃષ્ણાનો મહાલય.

લાંબા સમયથી સંગ્રામમાં ગયેલા સ્વામીનું કલ્યાણ ચિંત્વન
કરી રહેલી કૃષ્ણા કુમારી સામે ચંદ તરફથી વારેવારે પોતાને અપ-
માન થયાની ફરીમાદ યુક્તિ પૂર્વક રાજા રણુમલ રજુ કરે છે પરંતુ
ચંદનો દેવતાઇ વિનયને માતૃભક્તિ જોઇ કૃષ્ણા ગદગદ કંઠે કણુલ કરે
છે કે પિતા! આવો દીકરો જગતમાં દુર્લભ છે જે દીકરો ઝોરમાન
માતાના શબ્દ પર સ્વમાનને પણ વિસારી દે તે પિતૃ કુળની છકાતેર
પેઢીને પણ અવશ્ય તારી દે.

ચંદ ગયા બાદ રાજમાતા દેવપુજનમાં જતાં રણુમલ હવે બીજો
દાવ ખેલવાની તૈયારી કરે છે. સ્વામીના કુશળ સમાચાર રાજમાતા
તરફથી મેળવવા માટે આવેલી કીશોરોને રહુદેવના મૃત્યુની ખોટી
ખબર આપી રણુમલ રડાવે છે. પણ અકસ્માત આવી લાગેલી કપિલા
કિશોરીને આત્મઘાત કરતી અટકાવે છે. પિતાની આવી નિષ્કુર મસ્કરી

પર રાજેશ્વરી કૃષ્ણા તિરસ્કાર વરમાવે છે. તેટલામાંજ ધાયલ હાલ-
તમાં રાણાજીના નિધન સમાચાર સંપત્તે રઘુદેવ આવે છે. કૃષ્ણા કર્ણ
શબ્દોમાં પોકારી ઉઠે છે કે પિતા કિશોરીની તમે કર્ણી મશ્કરીના
પડખા હજી મહાલયમાંજ ગાજી રહ્યા છે. ત્યાંજ મારા સર્વ નાશના
પડખા વાગી રહ્યા છે. આટલું જતાં નક્કર હૃદયનો નિષ્કુર રણમલ
મણીજ સંક્રાંતિ રઘુદેવનો જન લેવાની ચાલગાજી ચકાવે છે,

સ્વામીના મરણથી ઉશ્કેરાયલી કૃષ્ણા રણમલના સ્વાર્થી પશુ
માર્મિક ઉદગારને ઉંચકી લે છે, લાન ભુલેલી બલી બામા પોતે
પશુ રઘુદેવને કહે છે કે રઘુ પુતુંજીવન પ્રિયજનીને પાછોકમ આવ્યો
અરેરે દીકરા! તને ન જીવતાં આવડ્યું કે ન મરતાં આવડ્યું” જીવ-
નપ્રિય એ કઠોર વાક્ય પ્રહાર ના સહન થવાથી—

રઘુદેવ આત્મહત્યાને માટે કપાણુ ખેંચે છે. પણ અક્ષમાત
આવી પહોંચેલી કપિલા તેને સત્ય વસ્તુ સમજીવી ખચાવી લે છે.

પ્રવેશ ૨ જો—મુરસાગરનો કિનારો.

પ્રણય પંથના મુસાફર કિશોર અને રઘુદેવનો પ્રણય સરંગાર
ખાદ્ય ચંદના રાજત્વને કલંકિત કરવાની ચાહ જોતા કળીરૂપ રણમલે
જોઈવેલા મંત્રનું રમકડું બનેલો બાળરાજા મુકુલ કિશોર સાથે રાજહંસ
પકડવા આવે છે. રણમલની યોજના મુજબ શયતાન સુરજમલ બન્ને
જની મીત્રો વચ્ચે ઝગડો જગાવે છે પરિણામે કિશોરને હાથે મુકુલ
ધાયલ થાય છે. શિકારેથી પાછા ફરતા સરદાર પ્રણમલનું આક્રમ
લટના પર ખ્યાન ખેંચાય છે. મરનાર લાખારાજને જે બાલરાજાના
જીવનરક્ષણ માટે પોતે વચન દઈ ચુક્યો હતો તેને પોતાના પુત્રને
હાથે ધાયલ થયેલો જોઈ “ રાજા એજ મૃત્યુર એવો એકજ મંત્ર
થીજેલા પ્રતિદાષેલા પિતાના રાજભક્ત દેવામાં જવાળા ઉઠે છે. અને

મેવાડ રાજ્યના ધારા મુજબ રાણાનું લોહી રેડનાર યુવનો શિરચ્છેદ કરે છે.

પ્રવેશ ૩ જે—અકકલગઢ તાખાનું એક ગામ.

રૈયતમાં ચાંદલાવેરા ઉધરાવવા નોકળેલા રાજા અક્કલમલની અક્કલમાં ઉધાર્ લાગે છે—મેળવેલી માલ મિલકત લઈને કરતુરીના કાવત્રા મુજબ મોતીઓ માળી લાગે છે—અને કામદાર તથા કેસર વચ્ચે પ્રેમની જવાબા જાગે છે.

પ્રવેશ ૪ થો ન્યાયમદીર મેવાડ.

બાલ્ય સ્વભાવ એવો ચંચળ હોય છે કે રમત વખતે બાળકો આપસ આપસમાં ગમે તેટલાં લડે છે પરંતુ જુસ્સાનો આવેશ ઉતરી જતાં પરીણામે તેજ બાળકો એક બીજાની મહોબત માટે મરી પડે છે—” એ ન્યાયે કિશોરને હાથે ધાયલ થયા છતાં ઉદાર દીલનો બાલ રાજવી મુકુલ ધાયલ હાલતમાં—રાજ્યના ધારા મુજબ શીરચ્છેદની સજાને પાત્ર ઠરેલા કિશોરના બચાવને માટે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ સમક્ષ હાજર થાય છે, મોટાભાઈ પાસે મુકુલ પોતાનાં પ્રિય મિત્ર કિશોરના ગુન્હાની ક્ષમા માગી રહ્યો છે તેટલામાંજ કિશોરનું મસ્તક લઈ પુરણુમલ દાખલ થાય છે—જેના બચાવ માટે મુકુલ મોટાભાઈ સમક્ષ રડી રહ્યો છે તે મિત્રનો શિરચ્છેદ થયેલો જોઈ મુકુલના પ્રેમાળ બાલ્ય દૈયાપર પ્રચંડ આઘાત લાગે છે સરદાર પુરણુમલ તેને આત્મઘાત કરતો અટકાવી દે છે.

આ કર્ણાકાન્ત ઘટનાથી ચાલુક્ય બુદ્ધિનો ચંદ સમજી જાય છે કે કિશોરના મૃત્યુના પડદા પાછળ અવશ્ય કોઈ બખરદાર કાવત્રા બાજુ છુપાયો છે. મુકુલની નિર્દોષ જુબાનીથી અને રઘુદેવે ધાત્રી

માતાને ઝેર દેવાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા સમાન પકડેલા કાવત્રાથી સુરજ-
મલને દેહાંત દંડ અને રણુમલને તાબડતોળ દેશનિકાલની સગ્ન
ફરમાવવામાં આવે છે પરંતુ અત્યાર સુધી રણુમલરૂપી હાલની એકજ
ખાણુ જોઈ રહેલી-રણુમલસમા દલીના સ્પર્શથી આકુળ બાકુળ
બનેલી રાજમાતા કળ્યા ચંડિકાના ઉગ્ર કોપથી આવી ચુકે છે અને
આ સગ્ન અટકાવી દે છે. રાજગટપટના કાતિલ ઝેરથી અત્યંત
જોળી રાજમાતાને હવે ચંદપરજ સંદેહ આવે છે અને તેની એક
પણુ દલીલ સાંભળ્યા મિવાય તે દેશ દીપક દીકરા ચંદને દેશનિકાલની
સગ્ન ફરમાવે છે. એક સમ્રાટ તરીકે સિંહાસનનો સ્વામી થવા સર-
જન્યલો છતાં ઇચ્છાપૂર્વક સિંહાસનનો સેવક બનેલો મા' અકલ દેશ
દીપક ચંદ દેશવટે આદ્યો જન્ય છે.

પ્રવેશ ૫ મો અમરદલમલનું રહેણાણ.

રાજરાણી કસ્તુરીની જાત પ્રમાણે ભાત અને કામદારે કેસર
માટે કરેલી વરની તપાસ.

પ્રવેશ ૬ ઠો માન્ડુ રાજ્યના તાબાને પહાડી પ્રદેશ.

માન્ડુના રાજ સામે રીસાયલો તીરમલ પોતાની જપ્ત થયેલી
જગીર પાછી મેળવવા માટે પ્રમાણીક બહારવટુ ખેડી રહ્યો છે.

દરમ્યાન માન્ડુની મહારાણી મેવાડને માર્ગે જતી ત્યાં થઈને
નીકળે છે મહારાણીનો માર્ગ રોકી તીરમલ પોતાની જગીરનો
જવાબ માગે છે. રાણી અને તીરમલ વચ્ચે સંગ્રામ જાગે છે-પણુ
દેશવટે નીકળેલો ચંદ ત્યાં આવી લાગે છે અને તીરમલની દુસાતિવક
વૃત્તિએ ચક્ષુ સમક્ષ જોતાંજ ચંદની સમજાવટથી બંને વચ્ચે
સમાધાન થાય છે, તીરમલને તેની જગીર પાછી મળી જાય છે.

પશુ વીરતાનો કદરદાન તીરમલ તેની ન્યાયમુતિચિહ્ના કમળની કદરકર્મી
વગર રહેતો નથી જેના પમલાને પ્રતાપે પુર્વજોની જગીર મળી
અને અનંતકાળની આશા એકદમ ફળી તે ચંદના ચર્ચમાં તીરમલ
પોતાની જીદગીઅંતે જગીર બન્ને મમર્પણ કરે છે અને ચંદની પવિત્ર
ધરણી મુજબ તીરમલ રાજમાતાની સેવા માટે મેવાડ પ્રત્યે પરવરે છે.
પ્રવેશ ૭ મેા મેવાડનો હુયમહાલય.

ચંદના ચાલ્યા ગયા બાદ હતાશ બનેલી રાજ્યમાતા કૃષ્ણાએ
ચારે બાજુની જંગલથી કંટાળી સર્વ રાજસત્તા પિતા રણુમલના
હસ્તમાં સોંપી દીધી છે. અને સંસારના ત્રાસથી કંટાળેલી રાજમાતાને
આત્મકલ્યાણ હૃદયની શાન્તિને બહાને શયતન રણુમલે જગ્યાએ
મોકલી દીધી છે. રાજમાતા ચિતોડની બહાર જતાં રણુમલ નિરંકુશ
રાજસત્તા ચલવી રહ્યો છે. બાલરાજ મુકુલના કામળ પશુ ઉદાર
બાલ્ય સ્વભાવનો લાલ લાલ રાજ્યનો તાજ મસ્તકે ધરી મદાંધ
રણુમલ મેવાડના સિંહાસને ચઢી બેસે છે. બરાબર સમયસર કપિલા
પ્રવેશ છે અને મેવાડવાસીઓને હરકેરે છે.

કપિલાના વીરોચિત ઉદગારથી મેવાડી વીરો શમશેર જેઞી
સાવધ થાય છે પુરણુમલ પોતાના સૈનિકો સાથે સિંહાસનને ઘેરી
વળી રણુમલને રાણાનું આસન ખાલી કરવા હુકમ કરે છે. પરિણામે
બીપણ સંગ્રામ જગતાં પગકમી વીર પુરણુમલ સ્વર્ગે સંચરે છે કઠોર
સંજોગો વચ્ચે કપીલા કદ પડાય છે. તેજપળે હત્યારો રણુમલ
બાલરાજ મુકુલને રેસી નાખવા પ્રેરાય છે પણ આગના ગોળાની
માફક ધસી આવેલા ડવી ત્રિપુટીથી તે નિર્દોષ બાળક બચી જાય છે.

રખલો.

અંધ બીજો સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો--રાજા રણુમલનો મહાલય--રાજમાતાને તિર્થસ્થાનમાં રોકી રાખી જેરી પોષાક તૈયાર કરી હત્યારો રણુમલ સુરજમલને ચંદના ખાસ જસસનો સ્વાંગ સજ્જી કેલવાડામાં રધુદેવના પ્રાણુની આહુતિ લેવા રવાના કરે છે. કુશાગ્રબુદ્ધિથી આ કાવત્રુ જાણી ગયલી માન્ડુની રાણી (સુંદરમલ) સુતરતજ રધુદેવના બચાવને માટે તીરમલને મોકલી દે છે અને પોતે ચંદના કદા શત્રુ તરીકે પોતાને ઝાળખાવી રણુમલ પાસે સંદારીની નોકરીની મામણી કરે છે. શુરાએતેય શરમાવે તેવો તેનો દબદબા ભર્યો રવાજ જોઈ રણુમલ રાજમાતાનું મસ્તક કાપી લાવવાની શરતે સુંદરમલને મેવાડના મુખ્ય મંત્રીનું સ્થાન આપવા કમ્બુલે છે. આ ભયંકર શરતથી સુંદરમલનો આત્મા કમીકમી હોઈ છે.

જ્યારે રણુમલને પણ ડરાવે તેવી વીરતાથી રણુમલે મોકલેલા ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તકમાંથી રાજમાતાને બચાવી લેવા માટે સુંદરમલ પોતાના બહાદુર યોદ્ધાઓ સાથે વાયુવેગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૩ જો--કેલવાડામાં કુમર રધુદેવનો મહાલયદ્વપાંત કરતી કિશોરીને રધુદેવ આશ્વાસન દે છે ત્યાંજ તેના કાળના પેગામ રૂપે આવેલો કાળમુખો સુરદાર સુરજમલ જેરી પોષાક લઈ પ્રવેગે છે. શુરો છતાંય ભોળો પરાક્રમી છતાંય પંધુ પ્રેમી રધુ ચંદનું નામ સાંભળતાંજ ગાંડો લેલો બની જાય છે. ભાઈ, ભાઈ, મારો ભાઈ! કરતો પોષાક ઘહેરી લે છે બરાબર એકજ પગના ફરકમાં તીરમલ કાળી ચીસ પાડતો આવી પહોંચે છે પણ તે પહેલાં તો કઠોર કાળે પોતાનું કામ પૂર કરી લીધું છે. મુકુલ કિશોરી અને તીરમલના

કરણ કટપાંતથી મહેલની દિવાલો પણ ધ્રુજી ઉઠે છે. દરમ્યાન ભૂખ્યા વાઘની માફક રણુમલ સૈન્ય સાથે તુડી પડે છે અને તીરમલ તથા કિશોરીને સગ્રામમાં વિહારી મુકલને ક્ષેપ નાગદાના કિલ્લા તરફ રવાના થાય છે. બાદ રણુમલના ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તમાંથી રાજ-તાને બચારી લઈ રઘુદેવના રક્ષણ માટે દોડ્યો આવતો શ્વાસ લયો સુંદરમલ આ કરણ ઘટના જોઈ કમકમી ઉઠે છે—

દરમ્યાન પાછળ રહી ગયેલી રાજમાતા દીવાનાની માફક દોડી આવે છે. સુંદરમલ રાજમાતાને શાન્તિ અને યુક્તિ પુર્વક સર્વ ઘટના સમજાવે છે. ત્યાંજ રાજમાતાનું હૈયું પોકારી ઉઠે છે કે—અરેરે એ બાપ મારો નથી કે નથી એની હું દીકરી, જન્મતાં મરણે પ્રભુ એવા પિતાની દીકરી પિતા ઘર્ષ પુત્રીનાં સંતાનને જે સ્વહસ્તે ડાપે, હજારે જન્મમાં જગદીશ એવો બાપ નો આપે

સીન ટ્રાન્સફર.

પ્રવેશ ૨ જો—નાગદાનો કિલ્લો (રાજા રણુમલનું ગુપ્ત વધ સ્થાન)—કેદી હાલતમાં પડેલી કપિવાને ચાણક્ય બુદ્ધિથી સુંદરમલ સમજાવે છે, રણુમલને મીઠા શબ્દોથી મનાવી ચંદની કલ્યાણની ચાહનાથી કપિલા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલી જાય છે. બાદ મુકલનું મસ્તક ઉતારી લેવાનો રણુમલ સુરજમલને હુકમ કરે છે નિર્દોષ બાળકના કાલોકાલા શબ્દોથી મારવા ઉઠેલો સુરજમલ બાળા-રાજને છાતીએ લગાવે છે—આ દેખાવથી ઉશ્કેરાયેલો રણુમલ સુરજ-મલને ગોળીમારથી હિડાવે છે—ત્યાંજ ફૂણા દોડી આવે છે. કોધાંધ બનેલો રણુમલ એકી સાથે ગોળીબહારથી તેને ઉરાડી દેવા હુકમ કરે છે ત્યાંજ દેશદીપક ચંદ ધસી આવે છે અને રણુમલ ગુપ્ત માર્ગથી નાસી છુટે છે—ટખેલો—

પ્રવેશ ૪ થો—અકલમનના મહેલ—કેસર કુમારીનાં
 હાથમાં ઠગારી કરતુરીએ મારેલા વજના ઘાથી રાજ અકલમન
 ચસકેલું બેભુ ઠેકાણે આવી જાય છે તેણે અવળી ઉપાડેલી પત્નની
 માયા હવે સત્ય સ્વરૂપમાં સમજાય છે જુઠાપામાં જોયતવંતી જુવતી
 સાથે કરેલાં લગનનું ખર્ચ રહસ્ય ખ્યાલમાં આવે છે ને સર્વ તેને
 સમજાવે છે કે:—

કરતુરી—બોખા બનીને ચેષ્ટા થુટ્ટા પડ્યા છે મરવા,

કાળા કલપ લગાવી પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કામદાર—તાકાત નથી અંગે તો સુંદરીતી રાજે ?

રમવાને રતી રજે પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કેસર—બરમાં અમે કુંવારાં, શંગાર જોઈ તમારા

બગવા જગર અમારાં પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કરતુરી—વિધવા બની વિલાપે, મરીએ અમે કુરીને

ઘોડે ચડી ગધેડા પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કંઠાજોશી રાજ-કામદાર ને કેસરના હસ્ત મેળાપ કરાવી જગ
 તની જાંજળ છાડી દઈ પત્નની આપાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી બર્ષ
 સન્ધાસ લે છે.

પ્રવેશ ૫ મો—ચિતોડના કિટ્તો તથા રાજમહાલય—ચારેબાજુની
 હતાશ બનેલો રણમત્ર ચિતોડના કિલ્લામાં ભરાઈ બેસે છે. ચિંતા-
 બોલી જવાળાઓને શાન્ત કરવા સુરા અને સુંદરીના કૃત્રિમ ઉપાયથી
 અંગની અને આત્માની શાન્તિ પ્રાપ્ત છે.

જ્યારે બીજી તરફથી ચાલાક કેપિલાએ કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ
 ચંદના પિત્રવનાં સર્વ સાધનો તૈયાર કર્યાં છે અને સુંદરમત્ર સાથે

કિશ્કિન્ની ચાવી ચંદને હાખલે થવા માટે મોકલી દઈ રણમલને મદિ-
રામાં મસ્ત બનાવી ખેલાન બનાવે છે દરમિયાન ચંદ પોતાના સૈનિકો
સાથે કિશ્કિનો કબજો લે છે, રણમલના સૈનિકો તેને સાવધ કરવા
આવતાં કપિલાના હાથે હાર થાય છે, ગોળીમહારના અવાજથી
રણમલ જાગી જાય છે અને સધળું કાવત્રુ સમજી જાય છે. પરિણામે
રણમલને હાથે કપિલાનું મૃત્યુ થતાંજ ચંદ આવી પહેચે છે. બીજા
રણયુદ્ધમાં દેશ-દીપક ચંદને હાથે દેશદ્રોહી રણમલ માર્યો જાય છે.
દેશ-દીપક ચંદ્રદેવ મહારાણા મુકુલદેવનો જય ગળવે છે ત્યાં બાળરાજ
મુકલ મોટાભાઈને મળવા ઉત્સાહ બર્ષો દોડી આવે છે પોતાની જય
ગર્જના અટકાવે છે અને કહે છે કે-

ઉપકાર માનો આજ મહારા દેશદીપક ચંદનો
મહારો નહી પણ જય ગળવો દેશ દીપક ચંદનો
ઇતિહાસમાં યશ અમર હોજો દેશ દીપક ચંદનો
જગતભરમાં જય ગળવો દેશ દીપક ચંદનો

મહારાણા મુકુલજી અને દેશ દીપક ચંદ્રદેવની જય ગર્જના
પહાડી અવાજ વચ્ચે મુકુલજીના મસ્તકે મેવાડનો તાજ દેશ દીપક
ચંદના દિવ્ય હસ્તે મુકાય છે તે સાથેજ આનંદ અને હર્ષના વાતા
વરણ વચ્ચે પરમાત્માની દયાથી દેશ દીપકનો પ્રયોગ સમાપ્ત થાય છે.

શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

શ્રી મણિશાયનમઃ

શ્રી ૧।

“દેશ દીપક” નાટકનાં ગાયનો

મંગળાચરણ.

વંદુ વિશ્વ દેવ દીનક્યાળ

પરમ પુનિત પ્રણતપાળ.

રિદ્ધિ સિદ્ધિ સુમતિ આપ

વ્રતપતિ વર કરતું સ્થાપ

ત્રિવિધ તાપથી તારતું તાત

વિમલ હર વિનાયક નાથ

સામ્બ સ્મરણ સુયશકાર

મંગળ કર હર મુરારી...વંદુ વિશ્વ

બાળાઓ—

૧

દેશ દીપક દેવાંશી ચંદ્રની જનની જયકારી

ભૂમિમેવાડ મનોહારી....

રાણા કુળમાં રામ સમા જ્યાં, જનમ્યા અવતારી

જન્મ ભૂમિનાં કણ ચૂકવવા દેતા શીવ ઉતારી

પુત્રધર્મનું પાલન કરતા અડગ દેક ધારી સુયશકારી

વિરોની જનની જયકારી

દેશ દીપક.

નર્તકી વર્ગ—

૨

શરદ પુનમની રાતલડી....સોહામણીરે
 મ્હારે બહાલે રમાડેલ રાસ. ઝુલાવેલ ખાંવડીરે,
 રાધાની સંગ રમીરે.....ભૂલભુલામની.
 અમારાં ચિત્ત હરીરે, ગયા કયાં કૃષ્ણ હરીરે
 બનાવો સ્વામ માણીરે
 વૃન્દા તે વનની કુન્જ ગલીમાં આવતારે
 નંદના ઝેલા લાલ મારે મન લાવતારે....રાધાની
 કાન કાલિન્દિને ઘાટ ખંસી બબલતારે,
 સ્વામ સુહાણી સુંદર યેનુ ચરાવતારે...
 મને કોઈ કૃષ્ણ બતાવો, જેની મને કૃષ્ણ બતાવો
 આયું વધામણી

સાહેલીઓ—

૩

સૂળી સ્વપ્ન બધાં (૨) નથી કોઈ સાચાં પડતાં
 અલીએ શમણાં, મનની ભ્રમણાં, કુમળાં દિલ વ્યર્થ દુલવતાં
 ૧લી—સોણ વરસની હું રસ રમણી; સ્વપ્ને નાનો કીકોપરણી
 રડી રડી રાતલડી ગાળી રસભર રજની વ્યર્થ બગાડી
 બગીને જોયું તો—સુંદર સ્વામ હતા મન ગમતા....
 ૨લી—મને સ્વપ્ન બાઈએવાંઆવે, નવી શોક્ય નાવલીયોલાવે
 શોકલડી એ ખુબ સતાવે, મને ભુવનની બહાર કઢાવે
 બગીને જોયું તો—નણદલ વીર દીઠા કરગરતા....

સખીયો-આજકાલ સોમાં નબ્બાણું, નર પરસીને મ્હાય
મારું માનો તો બીજવરને, પરણો સઘળાં બાઈ
ઘરડા ધણી આજ્ઞાકિત કેવા, પરણીને સમજાય
—જીવાન,

૮

રઘુ-સમજાવશે એ શાણી, શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની
કીશેરી-અણુજાણુ પ્રેમપાંચની, શકુ હું કેમ જાણી-સમ
રઘુ-પુરાં પ્રવિણ રાગી-વા-સાલસ અજાણી
કિશેરી-પ્રેમ તણું તત્ત્વ શું બદલે વેચાય છે
શાળા ન એવી જ્યાં, પ્રેમને પઢાય છે
શકુ હું કેમ જાણી-એય જ હું અજાણી
રઘુ-અગમ્ય કોઈ ભાષામાં વાતો એ થાય છે
હૃદયતણાં જાવો જ્યાં નયનમાં લખાય છે
વીરલ તત્ત્વએવું-પ્રેમી શકે પિછાણી

કેસર કામદાર—

૯

અગર અમારા બનો જે દિલબર-વાણું ઘરસર નગરમાં કેસર
થશે અધિર નહિંજરા રસિકવર તમારી મુર્તિ જીગરની અંદર
તમને બાંધુ જીગરને કટકે હસાણું તમને નયનને મટકે
મીઠાઈ મેવા પુરી કચોરી
કેરીનું ખાણું પ્રોતે ક્યુંબર, જેતાં તમને મનડું મદકે

૩ છ-હું સ્વપ્નમાં બની ઇન્દ્રાણી, ભરે અખરો મારું પાણી
 દેવલોકમાં દેવી મનાણી, થકી સ્વર્ગિય વૈભવ માણી
 બગીચે જાયું તો—મારા રસિયા પહેરો ભરવા.... સખી.

કસ્તુરી—રાજ—

૪

હાંહારે જેવા રાજ બની હું તેવી રાણી
 વાલા ઠકરાણા માગો તે સઘળું આપુ આણી
 હવે હું ભરવાની સોનાને બેઠે પાણી
 સાગ શીશમના ઢાલીયા લાવો, કુલની સેજ બીજાવો
 ખસને પંખે પાણી છાંટી, પવન મને નંખાવો
 પોઢે પ્રીતે પછીથી પટરાણી, મોઢી મળવો માંણી
 માગો દ્યો સઘળું કહો ખુલ્લે ખુલ્લી દીલની વાત
 ચાર દીવસનું જોળનીયું પાછળ અંધારી રાત
 તારે નખરે થયો હું પાણી પાંણી...

કપિલા—

૫

મિથ્યા થશે ભવિનાં,

વિદિની, ગતિની, નવ ગમ પડી....કદી પડેના

લખ્યા જે લલાટે લેખો...કો'દી-ફરેના

કળી ના—શકે કો પ્રાણી...હરિની ઘટના

સખીયો તથા કિશોરી— ૬

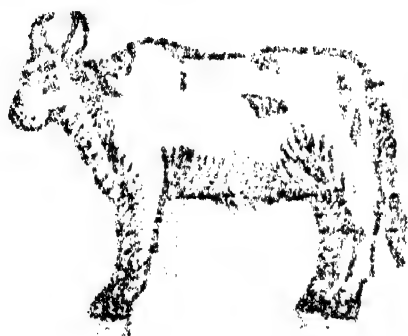
સોજે કળાએ ખીલતી શાણી સાહેલી

રસિકા કોઈ રસિયો ખોજે બનીને રસધેલી ધેલી

તરૂંવર વિષુ વીલી લાગે બહાલી આવેલી
 બે હોમુ પ્રિયતમ રસિડતો રસિકા-રસિક દેખાય છે
 રજની થડી જયમ ચંદ્ર રજના ચંદ્રથી સોહાય છે
 ગ્રહસ્થાશ્રમ તો વરસાવે અમૃતની હેલી
 જુગતી બેડી વિકસાવે નંદનવન વેલી.

કિશોરી તથા સખીઓ— ૭

જુવાન નરની પ્રીત નકામી પળપળમાં પલટાય
 ઉપરનાં આડંબરથી લોળી બાળાં ભરમાય
 સોળ વરસની સુંદરી ઘરમાં. પરણ્યા પરઘર જાય
 રજનાં લોળી ભૂખ્યા ભમરા, કુલકુલ ભટકી જાય
 કિશોરીબધા પુરૂષ એવા નથી હોતા, એ વાતો ન મનાય

ઝપુ મુખડે તારે મીઠાશ છલકે પાશું પીશું પલકે પલકે
મીઠા અધર રસ અધરની ઉપર

નર્તકી—

૧૦

જય જય જન્મભૂમિ, મંગળ કરણી માત—વીરભુમિ વિખ્યાત
કર્મવીર, ધર્મવીરની પુનિત માત

સ્વાતંત્ર્યની સુવર્ણ જ્યોતિનો પ્રભા પ્રકાશ
સત્યની સમશેર ધારી ધૈર્યની છે ઢાલ,

નવચેતન જીવન પ્રગટ પુરણ એક છે અસિલાખ

જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર.....લલલલ

નેક ટેક પાળશું પ્રીતે વીરનારીઓ કરે છે દેશનો ઉદ્ધાર

જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર.....લલલલ

નેક ટેક પાળશું પ્રીતે....વિજય કિર્તિમાળ વરશે

દિલ દેશ લગ્ન ધરશે....છે સદા સ્વતંત્ર.....જય૦

અંક પહેલો સમાપ્ત.

અંક બીજો.

કૃષ્ણા—

૧૧

સમજવાની નથી શક્તિ, લલાટે શું લખાયું છે ?
અમંગળ તર્કને વિતર્કથી મનહું મુંઝાયું છે
સમરમાં સંચર્યા સ્વામિ, વિજય વરમાળને વરવા
વિયોગે દિલદારનું દિવાનું; દિલ દુલાંચું છે....

કપિલા—

૧૨

માતૃ ભુમિને ચર્ણે જેણે જીવન સમર્પ્યાં
મરતા સુધી ન કરતા વિરલા એ પાછી પાની
ઓ સાચા સુકાની
સ્વતંત્રતા ક્રાંતિમાં પરતંત્રતાને દરીએ
છોડે સુકાની નૈયા નૌકાએ ડુબવાની ઓ....
મેવાડના સીતારા જનની ઉગરનારા
અણમોલ આવી તક આ તરીને તારવાની ઓ....

કીશોરી—

૧૩

મને કોઈ તો સમજવો, ઓ સ્નેહી સજ્જન
આજ હું છું નવિન કે આ દુનિયાં નવિન
છપું છપું બળવે, કોણ હૈયાનું બીન.....મને

ગાન હૈયે ઉઠેને, વિશ્વ બોલી રહે,
 ધેન નયને બરાય; જગત ડાલી રહે
 કહો બોલાવે, કોણ હૃદય ડાલાવે કોણ ?
 મને કોઈ તો બતાવો, એ તંત્રી પ્રવિણ-આજ હું છું નવિન

કિશોરી રધુદેવ—

૧૪

અમી હલાહલ મહાબાઈ, સ્વેત સ્યામ રતનાર
 જીવન મરણ ને વશીકરણ, ત્રણ લોચનના માર
 રમણીનાં નયનોનાં લાજખો શીકાર
 અયે ન નર બીચારા જ્યાં વાગ્યા એ માર....રમણીનાં
 તીર કે સમશરથી તો અંગ ઘવાતાં
 અંગઅંગ નયનના કટાક્ષથી વિંધાતા
 ત્રીલોકમાં મળે ન કોઈ જેનાં ઉપચાર....રમણીનાં

નર્તકી—

૧૫

હારે ભરને દે ગાગરી

મોરી કુટ ગઈ રેશમ દોરી—રે

મય ખારા ખરસકી દોરી મોહિ સાસ નનદકી ચોરી

મોસે કાહિ કરત ખરજોરી—રે

કર છાંડ કલૈયાં મચકે મોરી ખાલ કમરીયાં લચકે

હય ખારી ઉમરીયાં મોરી—રે

કામઠાર તથા કેશર— ૧૬

જાહુ ભયાં તારાં નયનો સાંવરીયા
 કામણુ કયાં કઈક કાતિલ પાતળીયા
 જીવની જડાઈ ગઈ હવે તું અમારી થઈ....કાં
 આવા કામણુથી ભર્યાં જેનાં હોએ કંથ
 ભાગ્ય ફળે ભામાતાણું, સુધરે સઘળા પંથ
 આવા છલખલથી ભરી જેની હોએ નાર
 કેશવદાસ કહી ગયા એનો બેઠો પાર...કાં

નાયનારીઓ— ૧૭

આવો ગાવો રંગ જમાવો શીરતાજ
 એજ માગો રહે અચીચળ મેવાડી આ તાજ
 દિવ્ય નરવરઃછત્ર સુજકર
 હે ક્યા કર દે અમર વર જુગ જીવે મહારાજ
 સોનાના દીન આજ સખીરી. સુખના સુરજ ઉગી રહ્યા
 દીન મંગળ આજ ઉજવલ ગ્યાપી ભુતત છાંય શીતલ
 શાન્તિનું સામ્રાજ્ય

—અંક બીજો સમાપ્ત.—

અંક ત્રીજો.

મુકુલ—

૧૮

લાખો અહિં ચાલ્યા ગયા, લાખો બીજા ચાલ્યા જશે
મટી તણી આ જીંદગી, માટી મહીં માટી થશે
મારી બીજાને માનવી, મનમાં કુલાતો ના અરે
કાળ કોઈનો હું થયો તો, કાળ તારો કોઈ થશે
ઠહેળે અમારી માલને કર્તવ્ય પંથે હું મર્યા
નહિંતો મિયારી જીંદગીસર, વ્યર્થ આસું સારશે

કપિતા—

૧૯

પી લ્યો પી લ્યો, જીવનનોને મીઠો જામ...દીલારામ
આપે દીલને આરામ
નયનની મીઠી સદી આધરનાં પાત્ર મધુરાં
આપે તો સ્વર્ગનું શું કામ...દીલારામ
સ્વર્ગના વૈભવ અને સુખ જીંદગાનીનાં
કો અજબ ખુશખોશી ભર્યા, આ એક ખ્યાલામાં
ખ્યાલા ભર્યા છે છલાછલ પાયા કરો પીધા કરો
લજજત લુંટી લ્યો, આજની ના કાલની ચિંતા કરો
છે આખરનો આ પયગામ....

સમાપ્ત.

કાઉં પણ મહેનત વગર સહેલાઈથી વાળ કાઢવાનો

બાદશાહી સાબુ વાપરો.

બાદશાહી સાબુ આખી દુનીયાના તમામ ભાગમાં વપરાય છે, કારણ કે આ સાબુ વાપરવાથી ચામડી બળતી નથી અને કળી પડતી નથી તેવી તેના વાપરનારાઓને સંપૂર્ણ ખાતરી છે આખી દુનીયામાં જ કાઢવાના સાબુ-ગોમાં જુઓ અસલ માલ બાદશાહી સાબુ છે. ખાજ બધી તેની નકલો છે માટે ખરીદતી વખતે બાદશાહી સાબુ ઉપર નામ બરાબર વાંચીને ખરીદ કરજો. વાપરવા ખાસ લાલામય કરીજો છીયે, દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. નકલી માલથી સાવચેત રહેજો રજીસ્ટરડ નં. પરદ તપાસીને લેજો

કમ તાઝા સ્ત્રી પુરુષો માટે

બાદશાહી ટોનીક પીલસ.

બાદશાહી ટોનીક પીલસ ગમેલી શક્તી પાછી લાવે છે. રવખામાં આ પેશાબમાં જતી ધાતુ અટકાવે છે. સ્ત્રીઓના અનીમીયલ આવને અટકાવી ગર્ભસ્થાન સુધારે છે. વિવિધ રોગોના મગજને પ્રગટી આપા બાદશાહીમાં વધારો કરે છે. તથા તેના વાપરવાથી જીર્ણીકરણ વધુ વીજલીના ઝડપે જીવાણીની મજા દેખાડે છે.

દીંમત ૪૦ ગોળીઓની બાટલીના રૂ. ૨) પોસ્ટેજ છ આના.

સા. સી મહાજન એન્ડ કંપની

સાથ મેચનશીપ મુંબઈ, નં. ૨

બાહર ખખર.

નીચે લખેલા પુસ્તકો શ્રી દેશી નાટક સમાજનો
જ્યાં જ્યાં સુકામ હોય ત્યાંથી મળશે.

૧ સતિ સંયુક્તા	૨૬ સતિ દમયંતી	૫૧ અસુરી માયા
૨ સંગીત લીલાવતી	૨૭ કેશર કીશોર	૫૧ રૂઝમિ હરણ
૩ પવિત્ર લીલાવતી	૨૮ સુલદ્રા હરણ	૫૩ સરસ્વતી ચંદ્ર
૪ સતી પાર્વતી	૨૯ ઉર્વશી	૫૪ બોલનો કાગળ
૫ અશ્રુમતી	૩૦ રાહોડ કન્યા	૫૫ સિદ્ધાથ મુદ્ર
૬ રામ વિયોગ	૩૧ પવિત્ર લક્ષ્મી	૫૬ દયામાળ દુર્ગ
૭ મ્યુનીસિપલ ઈ.	૩૨ કુસુમલતા	૫૭ દેવી દમંતી
૮ ભાજ કુમાર	૩૩ હંસાકુમારી	૫૮ દેવી પ્રવદા
૯ સરદારખા	૩૪ ગુણ કાવલી	૫૯ આપાલી વી
૧૦ ઉમાદેવડી	૩૫ આચાર્યગીહ	૬૦ મયુગ ખવજ
૧૧ વીણા-નેલી	૩૬ કર્મદેવ	૬૧ નવલી પતી
૧૨ વિજયા વિજય	૩૭ નરસિંહ મહેતા	૬૨ વિજય ખજ
૧૩ મદન મંજરી	૩૮ સગાળશા	૬૩ વસન-વીણા
૧૪ ઉદયભાણ	૩૯ કૃષ્ણ સુદામા	૬૪ સીનોલો કરચ
૧૫ મોહીનાચંદ્ર	૪૦ મલકવી કાળીદાસ	૬૫ કમલતા
૧૬ ગીતા સુંદરી	૪૧ રાજ રતન	૬૬ સત્યવાદી
૧૭ સતી મીતા	૪૨ પ્રદાદવિજય	૬૭ દેશભાક્ત
૧૮ શ્રી મદ્રાણ	૪૩ દોરન પાડવ ભા.	૬૮ મીનળ મુગ
૧૯ સતી પ્રાપદી	૪૪ બાળાધર સર્જિવંદ	૬૯ દિવાન
૨૦ કૃષ્ણસાગ	૪૫ કારવ પાડવ ભા.	૭૦ રાવ સંસાર
૨૧ શ્રી સંન્યાસી	૪૬ લલીતાપ્રણ	૭૧ દીવન લક્ષ્મી
૨૨ બલીમ દુષીયા	૪૭ સૌન્દર્ય વિજય	૭૨ વીર પૂજન
૨૩ સાત પાકની	૪૮ દેવી દેવકુલી	૭૩ સમાજ સેવા
૨૪ અજીતસીંહ	૪૯ મહારાજ અશોક	૭૪ વીર રા.ની
૨૫ કુલિન નાયક	૫૦ સાત સુલોચના	૭૫ દેવી હોયલ

દેશી નાટક સમાજ—હરગોવિંદદાસ જોડાભાઈ શાહ

બી આનંદ શ્રી પ્રેસ પટેલ ચીમનલાલ જીવરમે જાપી અમદાવાદ.

